

il-Huttafa

il-magazin ta' Klabb Huttaf

BirdLife
MALTA

ajkla bajda

Hej Huttaf!

Žmien ix-xita...
zmien il-bebbux!

Nahseb kollha smajtu bil-global warming u bil-klima tad-dinja li qed tinbidel minhabba t-niġġis tal-bniedem. U nahseb kollha tafu kemm hi serja dil-problema. Però hawn nies li ghadhom ma fehmux...

Ftit ilu fuq l-internet qrajt fi blog ta' wiehed li jahseb li hu ġenju. Fost il-hmerijiet li kiteb, qal kemm jinsab kuntent li t-temp tad-dinja qed jishon ghax b'hekk issa hu jkun jista' jgawdi iktar il-baħar u x-xtut! U biex iktar juri kemm hu bravu žied jghid, "Kollu tort tan-natura. Imissha tlehhaq mal-iżvilupp tal-bniedem, u mhux toqghod qisha l-fjakkta thalli l-ispeċi jmutu." Iss mur obsor hej!

U t-traġedja tafu x'inh? Li dan l-gharef ma kienx qed jiċċajjal. Hbieb, meta l-fjuri u l-animali fin-natura jibdedw jonqsu u jispicċaw, dan huwa sinjal li hemm xi haġa hażina. U xoghlna l-bnedmin hu li nippruvaw naraw x'qed jiġri u nirrangawh, mhux ngħidu kemm hi fjakkta n-natura. B'xorti tajba hafna xjenzati jafuh dan u jagħmlu minn kollox biex jifhmu l-problema.

Jekk ngħollu spallejna u nwaħħlu fin-natura nkunu qisna xi hadd li jpejjep u t-tabib jghidlu "Habib, qed timrad. Jekk tkompli tpejjep se tmut." U dan flok jaqta' t-tipjip, jghid: "Kollu tort ta' ġismi, imissu jidra d-duħhan u mhux joqghod jimrad!"

U issa nawguralkom sena ġdida ohra eċitanti ta' skola, hbieb, loġhob, ferh u tagħlim! Ċaw ċaw hbieb...

Victor

Victor Falzon
l-editur

COUNT

2

Daqshekk baqa' xhur biex jispicċa għal dejjem l-insib ta' l-ghasafar minn Malta. (suppost!)

DOWN

X'hemm mal-faċċata?

L-AJKLA BAJDA (short-toed eagle *Circaetus gallicus*) hija wahda mill-ftit speċi ta' ajkli li jghaddu minn Malta waqt il-passa. Dar-ritratti hadu l-habib tagħna Michael Sammut f'it gimgħat ilu waqt li kien berdwoċing hdejn il-Buskett, u għaddiet wahda minn fuq rasu! Xi ġmiel ta' tajra, u x'hasra li ghad hawn nies li ma jafux igawdu l-ghasafar hajjin u hielsa.

X'ghandna?

Editorjal	2
Ahbarijiet	3
Mid-dinja	4
X'nista' nara tghid?	5
Il-Holm ta' Ġeremija	5
Il-Fraxxnu	6
Friefet	7
Attività	8
Ambjentalist fl-iskola	8
It-Tajga (2)	9
Nilagħbu tikka	10
Gallerija	10
Qatt innutajt?	11
Dinja Wahda	11

Il-kumitat ta' Klabb Huttaf

Kathleen Mamo (kap) • Jason Aloisio
• Matthew Borg Cardona • Desirée Falzon
• Victor Falzon • Angèle Pulis

kuntatt

indirizz
BirdLife Malta
57/28 Triq Abate Rigord
Ta' Xbiex XBX 1120
tel 21347644 / 21347645 / 21347646
imejl info@birdlifemalta.org
imejl tal-magażin il-huttafa@birdlifemalta.org
websajt www.birdlifemalta.org

Klabb Huttaf

Klabb Huttaf huwa t-taqsimha ta' BirdLife Malta għall-membri ta' taht it-18-il sena. Għall-membri tal-Klabb naghmlu harġiet fil-kampanja, żjarat f'riservi naturali, mixjiet, harġiet bil-lanċa, u naghmlu wkoll xogħol ambjentali. Kull xaharejn nohorġu dal-magażin *Il-Huttafa* li nibagħtuh lill-membri d-dar bil-posta. Bhalissa fil-Klabb qegħdin iktar minn 1000 membru. Shubija fi Klabb Huttaf hija €7 fis-sena.

© Publikazzjoni BirdLife Malta, Ottubru 2008
Disinn u produzzjoni Victor Falzon
Stampat għand Poulton's Print Shop

F'dar-ritratt jidhru 10 Ċikonji Suwed...

Denis Cachia

...u f'dan jidhru tlieta mill-viċin.

Denis Cachia

Ċorma Ċikonji

Fit-23 Settembru 2008, berdwoċers tal-BirdLife li kienu l-Buskett raw spetaklu fuq rashom: qatgħa ta' 11-il Ċikonja Sewda! Dan l-ghasfur jimpressionak ghax kbir, iswed u abjad, għandu ġwienah enormi, u għonqu u saqajh twal. F'Malta huwa rari mhux hażin. u anke li tara wiehed hija haġa speċjali, ahseb u ara 11 f'salt! Imma b'niket ikollna nhabbru li l-ghada filgħodu hafna minn dawn iċ-ċikonji (jekk mhux kollha) sparawlhom u qatluhom kaċċaturi kriminali.

Gżira żghira f'nofs ta' baħar!

Chris Cachia Zammit

F'Awwissu li għadda żewġ membri berdwoċers Edward Bonavia u Chris Cachia Zammit kienu fuq dghajsa f'it il barra minn Malta. Kienu qed jistudjaw l-ghasafar għal proġett tal-BirdLife, u hin minnhom kienu qed josservaw grupp Kanġi ta' Filfla u Ċirlew Iswed f'wiċċ l-ilma. Dak il-hin tfaċċat "gżira" żghira f'wiċċ il-baħar, u wahda miċ-ċirlew niżlet tistrieħ fuqha. Chris kien pront hadilha ritratt. Tghiduli: Iss! Allura!? HARSU SEW lejn ir-ritratt! Dik il-gżira ma kienet gżira xejn, imma dahar ta' fekruna tal-baħar! Mid-dehra dawn l-affarijiet mhux fil-kartuns biss jiġru :-)

Ta' Ċenċ...

Tghid fl-ahħar salvajnieh?

Joe Sultana

Is-sisien u x-xaghri f'Ta' Ċenċ fl-ahħar saru SAC (Special Area of Conservation) u SPA (Special Protection Area), jiġifieri issa jkun diffiċli hafna biex isir żvilupp f'dawk l-inħawi. Il-BirdLife ilha 20 sena tiġġieled għall-harsien ta' dal-post maġiku. Tghid fl-ahħar imnexxielna?

Ta' Ċenċ qiegħed hawnhekk. Oj int, mohħok hawn!

F'Awwissu li għadda niżlu 53 Fras-servjenti jistrieħu fir-riserva naturali ta' l-Ghadira. Raqdu raqda, teftfu xi haġa imbagħad taru biex ikompli l-vjaġġ tagħhom. Ritratt ta' Denis Cachia

Kwart mill-mammiferi tad-dinja fil-periklu

Fid-dinja jeżistu **5487 speċi** differenti ta' mammiferi li nafu bihom. Hemm minnhom komuni, bhall-ġrieden u l-fniek. Imma hemm oħrajn li tant saru rari li jistgħu jispicċaw mid-dinja. Minn dawn bħalissa hemm **1141 speċi**, jiġifieri 22% (kważi kwart) tal-mammiferi kollha. Għaliex qed jispicċaw?

L-akbar problema hija li l-bniedem qed jeqirdilhom l-ambjent. Kull haġa haġja trid l-ambjent tagħha biex tgħix. Jekk l-ambjent jispicċalha, tispicċa hi wkoll.

Fost il-mammiferi li saru rarissimi hemm l-**LINĈA SPANJOLA** (Iberian Lynx), tip ta' qattus kbir li fid-dinja baqa' biss xi 100.

Rari haġna wkoll hija l-**MONKA** (Monk Seal), foka li tgħix fil-Mediterran. Din għandha elf problema: jaqbduha s-sajjieda, qed jispicċalha l-hut, qed jitniġġes il-baħar, u x-xtut fejn ikollha ż-żgħar qed jimtlew turizmu. Baqa' inqas minn 500.

Mammiferu li qed teqirdu marda misterjuża huwa x-**XITAN TAŻMAN** (Tasmanian Devil), li nafuh bħala Taż, il-kartun simpatiku! Tgħid se jsir estint?

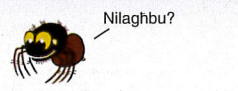
Rarissima wkoll hija l-**GORILLA TAL-MUNTANJI** (Mountain Gorilla). Fadal biss xi 700. Ir-raġuni: qtugh tal-foresti u l-mishuta kaċċa.

Għandna nagħmlu sforz kbir biex ma nitilfux iktar mammiferi mid-dinja. Mhux biss għax haġna minnu tort tagħna, imma anke għax aħna wkoll mammiferi!

linċa bil-ferh

frieħ tax-xitan tażman

Nilagħbu?

Ġdid fjamant

Fil-Gabon sabu għasfur ġdid. Tim ta' xjenzati kienu qed jagħmlu studju tal-hajja f'wahda mill-foresti tal-Gabon, pajjiż fl-Afrika Ċentrali, u sabu għasfur żgħir daqs Bufula Sewda. Għall-ewwel hasbuh ferh ta' xi razza li kienu diġà jafu biha, imma ċċekkjawlu d-DNA u indunaw li kien speċi ġdida. Semmewh **Olive-backed Forest Robin** *Stiphornhis pyrrholaemus*, imma dwar il-hajja tiegħu għadhom ma jafu xejn.

Insomma, in-natura dejjem b'xi sorpriża, hux!

Kien mitluf...

Fl-1914 f'Sumatra, gżira kbira fl-Indoneżja, kien instab speċi ta' ċerv żgħir li sejhulu **Sumatran Muntjak** *Muntiacus montanus*. Imma wara l-1930 l-annimal ma deherx iktar, u kien hasbu li nqered.

Imma dan l-aħħar, xjenzati tal-Flora u Fauna International reġġu sabuha fil-Kerinci-Seblat National Park. Kienet haġja u maqbuda f'nassa ta' kaċċatur! Hadulha xi ritratti imbagħad helsuha.

Il-Kerinci-Seblat National Park huwa kbir 13,000km², jiġifieri xi 40 darba d-daqs ta' Malta!

X'nista' nara tghid?

Jason Aloisio jghidilna fuq għasfur li nistgħu naraw daż-żmien tas-sena

I-arpa Osprey *Pandion haliaetus*

Matul Settembru u anke Ottubru jpassi hafna tajr tal-priża, u l-Arpa hija wahda minnhom. L-Arpa mhix tajra komuni bħall-kuċċard u l-bghadan. Normalment tibqa' għaddejja bla ma tieqaf tistrieħ għal-lejl, għall-kuntrarju ta' xi tajr tal-priża iehor. Hija tikkaċċja l-hut mill-għadajjar u l-baħar billi toghdos għalih. Meta taqbad huta żżommha sew b'saqajha u ttr biha lejn l-art biex toqghod ticolha bil-kwiet.

L-Arpa għandha l-ġwienah dojoq u tawwalin. Minn fuq tkun kannella skur u minn taht bajda.

Bhall-bqija tat-tajr tal-priża, mhix faċli li tagħraf Arpa. Hafna drabi t-tajr itir fl-gholi u drabi oħra ma tantx jagħtik ċans tarah. Imma taqtax qalbek, hawn diversi kotba u websajts li jistgħu jghinuk. U wara kolloxx, jekk fil-bidu tal-berwoċinieg tiehu żball jew ma tagħrafx kolloxx, mhix ser taqa' d-dinja, għax kulhadd jgħaddi minn dil-faži. Anke berwoċers mustaċċuni!

Din l-arpa kienet niżet tistrieħ fir-riserva tal-Għadira. F'Malta mhux soltu jleqfu l-arp, għalhekk din kienet haġa rari.

Denis Cachia

L-istampa mehuda mill-ktieb Għasafar Madwarna, li qiegħed għall-bejgħ €5.

Il-ħolm ta' Ġeremija l-Ġurat

Qed noħlom li xi darba tneħħu hafna mill-arbli tad-dawl li mlejtu t-toroq fil-kampanja bihom, u flokhom tużaw dik l-invenzjoni sabiha: il-cats-eyes. Cats-eyes huma biċċiet żgħar ta' materjal ileqq li jitwählh u f'nofs u f'ġenb it-triq. Dawn jirriflettu d-dawl tal-karozzi u s-sewwieq jara xorta fejn hi t-triq anke jekk ma jkunx hemm lampa wahda.

Immaġinaw kemm enerġija u tniġġis tiffirankaw, kemm arbli, wajers, trinek, kejbils u lampi tiffirankaw. U kemm miljuni ta' ewro!

Għaliex għadkom daqshekk iffissati bl-arbli? Ma tgħidx li jsebbħu l-ambjent, għax mingħajrom il-veduta tal-kampanja tkun hafna isbah.

Insomma, ha nkompli noħlom...

Il-cats-eyes jixegħlu t-triq bla hela ta' dawl.

rekord assolut

Fit-18 ta' Settembru 2008 fir-riserva tal-Għadira niżel Fjamingu... u sa xahar wara għadu hemm!! jippassiġġa fl-ilma, jiekol, jorqod u kultant itir biex juri l-ġmiel ta' ġwienah roża u suwed. Darba mar dawra sa Selmun, laqqat tir ta' senter, u ġie lura bid-dem m' wiċċu u m' sidru! Issa donnu għaddielu, imma min jaf? Sa ma hadna **Il-Huttafa** l-istamperija, dan l-għasfur tal-ġenn għadu hemm isahħar lit-tfal tal-iskola li jiġu jżuruh. Qatt s'issa Fjamingu ma dam Malta daqshekk.

il-Fraxxnu
NARROW-LEAVED ASH
Fraxinus angustifolia

Il-Fraxxnu qiegħed fl-istess familja taż-Żebbuġa u tal-Fillierja, jiġifieri fil-familja Oleaceae.

Il-Fraxxnu jikber f'imsaġar horfin¹ f'widien umdi, l-aktar ma' xtut ix-xmajjar tal-Ewropa Ċentrali u t'Isfel. Ghalkemm iħobb l-umdu, il-Fraxxnu m'għandux bżonn nixxiegha permanenti u x-xemx iħobbha.

F'Malta l-Fraxxnu huwa rari immens. Sa xi snin ilu kont issibu biss fil-Buskett u f'Wied il-Lunzjata f'Għawdex. Il-Fraxxnu tal-Buskett huma kbar hafna u għandhom mijiet tas-snin, tant li huma mharsin mil-liġi tal-antikitajiet. B'xorti tajba dan l-aħħar snin kien hemm min kabbar Fraxxnu f'inhawi oħrajn, u llum issibu jikber ukoll f'postijiet bħal Wied Ghollieqa u L-Għammieri.

Anke f'Foresta 2000 hawwilna xi siġar tal-Fraxxnu.

Dis-sigra kbira tal-Fraxxnu qiegħda bla weraq. Dak il-weraq madwar iż-zokk huwa ta' Liedna li xxebilket magħnal.

Il-Fraxxnu għandu mod interessanti kif isâġar². Iż-żerriegħa jagħmilha f'qatgħet li jkunu lesti għat-tifrix fil-bidu tal-harifa. Dawn ikollhom forma ta' skrun ta' helikopter li bih "itiru" u b'hekk jinfirxu aħjar. Biex iż-żerriegħa tikber sew u tinbet għandha bżonn xitwa kiesħa, fejn it-temperatura trid taqa' taħt jew qrib hafna ż-żero għal xi żmien. Fil-fatt biex tkabbar minnha, iż-żerriegħa qabel tiżragħha trid

tqegħidha fil-frigġ għal xi żmien biex tagħtiha l-kesħa tax-'xitwa'. Meta tinżera' tinbet fi ftit ġimghat. Wara li tinbet trid post xemxi u tisqija regolari, inkella tinxef u tmut.

Il-Fraxxnu jikber malajr speċjalment jekk fis-sajf jibqa' jsib x'jixrob. Il-werqa tiegħu tikber sa xi 15cm u tkun magħmula minn numru ta' wrejġiet. Fil-harifa l-Fraxxnu jwaqqa' l-weraq.

Minħabba li ż-żerriegħa tal-Fraxxnu trid il-kesħa, jekk ix-xtiewi tagħna ma jkunux keshin biżżejjed, iż-żerriegħa ma tinbitx fis-selvaġġ, u b'hekk ma jikbrux siġar żgħażaġħ biex jieħdu post is-siġar ix-xjuħ. Għalhekk jekk il-klima dinjija

tkompli tishon hemm çans kbir li dis-sigra sabiħa tispicça għal kollox mill-Gzejjer Maltin.

il-masġar Charles F. Grech

Il-weraq tal-Fraxxnu jkun magħmul minn numru ta' wrejġiet

Qatgħa żerriegħa niexfa u lesta biex ittir mar-riħ

¹masġar horfi - bosk b'siġar li fix-xitwa jwaqqghu l-weraq.

²isâġar - jizdied u jinfirex.

Dawn ir-ritratt hadhom kollha seħibna Alex Casha, espert tal-pjanti.

farfett tal-bużbież

kannella tax-xemx

farfett tal-kromb

Friefet

Victor Falzon

Fir-rebbiegha naraw hafna friefet, imma fil-harifa wkoll naraw skoss.

F'Malta għandna hafna xhur ta' temp bnazzi u bla kesħa, u hafna friefet dat-temp isibuh perfett biex ibidu iktar minn darba fis-sena, l-iktar fir-rebbiegha u fil-harifa. Għalhekk fis-sena jiġu żewġ staġuni li fihom ingawdu dawn il-faqgħa ta' insetti.

F'Marzu, April u Mejju l-iktar li jkollna fjuri fil-kampanja u għalhekk il-friefet l-aktar li jixxalaw f'dak iż-żmien. Kif tafu, l-ikel tal-friefet kollu jiġi mill-fjuri, u x-xagħat (id-dudu) tal-friefet jiekol il-weraq tal-pjanti.

Fl-eqqel tas-sajf Malti jonqsu l-friefet. Għaliex? Heqq, għax fin-nixfa tas-sajf ma tantx jibqa' hdura u fjuri fil-kampanja.

Imbagħad fil-harifa terġa' tibda x-xita, il-pjanti jibdwew jikbru, xi fjuri jifthu u għalhekk jerġa' jkun żmien tajjeb għall-friefet. Fil-fatt minn Settembru sa Novembru naraw numru sabiħ ta' friefet jitbellhu fuq ix-xorbett u fjuri oħrajn tal-harifa. Araw liema minn dawn taraw dil-harifa...

kannella tad-dell

farfett tal-aṅġlu

farfett tax-xewk

farfett tas-silla

farfett tal-hurrieq

Il-Fraxxnu jrabbi zokk ofxon li maż-żmien jiftellel hafna

Aħna sejrin sa L-iMgġiebaħ Ġejjin?

L-iMgġiebaħ qiegħed fin-naħa ta' fuq ta' Malta, fl-inħawi ta' Selmun. Huwa post li għadu miftuħ u bla bini. Fih wied sabiħ u aħdar, hafna minnu għelieqi żgħar imtarrġin, maħdumin u mdawrin b'hitin tas-sejjeġħ jew qanniċ. Imma hemm ukoll xagħri, rdumijiet u sisien, irqajja ta' makkja, wied bil-qasab, żrieżaq tat-tafal u anke roqgħa sabiħa ta' ballut. Il-wied jibqa' nieżel sa bajja helwa u kwieta b'ramla li għadha ma mtlietx gabbani, lukandi u storbu. Jalla L-iMgġiebaħ jibqa' hekk, fejn isaltan il-hoss tar-riħ fil-qasab u lehen il-merill.

Qanniċ x'jabbat?

Qanniċ ikun bħal ċint magħmul mill-qasab biex jilqa' kontra r-riħ.

Forsi narakom!

buċaqq tax-xitwa

Dennis Caahla

data **il-Hadd 9 Novembru 2008** niltaqgħu hdejn **Torri Selmun** hin **8.45 am** inlestu xi **nofsinhar** merħba **membri*** u **l-familja** ġibu **tromba u gajd** (jekk għandkom) xi haġa tal-ikel, **nowtbuk u lapas**

*Membri taht il-8 snin irid jiġi magħhom adult.

merlinlibrary

the name in publishing and bookselling since 1964

An unbelievable range of books to suit all tastes at the best prices

merlinlibrary
Mountbatten Str. Blata l-Bajda HMR 1575
T: 21 234438
21 221205
F: 21 221135

Kif iġib ruħu Ambjentalist fl-iskola

Hu **Il-Futtafa** miegħek l-iskola u hajjar lil shabek jidhlu membri fi **Klabb Futtaf**. Iktar ma jkollna membri fil-BirdLife, iktar ikun hawn ambjentalisti u naturalisti.

Taħlix karti. Użahom miż-żewġ naħat, u meta tarmihom ifridhom minn skart iehor, halli jsiru karta riċiklata. Inqas ma nahlu karti, iktar insalvaw siġar. Karta riċiklata tuża inqas ilma, tniġġis u enerġija biex issir milli karta ġdida.

Jekk tmur skola primarja, hajjar l-għalliema/biex tiehdu sehem f'**Dinja Wahda**. F'**Dinja Wahda** titgħallmu dwar in-natura, tghinu l-ambjent, tiehdu gost, u ttelegħu punti għall-iskola.

Uża pitazzi tal-BirdLife! B'hekk tagħmel riklam għall-BirdLife, u għandek għasfur x'tagħti l-kulur!

Itlob biex inti tkun in charge li tifti d-dwal, kompjuters, monitors, printers, hiters, fannijiet eċċ tal-klassi meta tlestu minnhom. Inqas ma nahlu enerġija, inqas inniġġsu l-arja.

Iksi l-kotba bil-karti jew b'xi biċċiet minn poster ikkullurit, flok plastik. Biex jagħmlu l-plastik jużaw hafna iktar enerġija u kimiċi milli biex jagħmlu l-karti.

Il-Great Grey Owl hija żgur waħda mill-iktar kokk impressjonanti tad-dinja

Elisabeth Conrad

it-tajga 2

Kulhadd liebes!

Hafna mis-siġar tat-tajga huma dejjem-hadrana (*evergreen*), jiġifieri ma jwaqqgħux weraq fix-xitwa. Fost dawn hemm diversi **żnuber** (pines) u **abeti** (fir). Meta twaqqa' l-weraq, siġra tkun trid hafna enerġija biex ittella' weraq ġdid. Din l-enerġija tiġi l-iktar mix-xemx u l-hamrija, imma fit-tajga x-xemx f'tit isahhan u l-hamrija ma tantx fiha nutrijenti. Għalhekk siġar dejjem-hadrana jkempaw aħjar. Minkejja dan, fit-tajga xorta ssib xi siġar li huma horfin, per eżempju **L-lerc** (European Larch).

Minkejja l-ambjent kiefer tat-tajga hemm ukoll hafna annimali tipiċi ta' dan l-ambjent, per eżempju **L-elk**, il-**Lupu**, diversi speċi ta' **orsijiet**, **links**, **ballottri**, gerriema bħal **skwirils** u **kasturi** (beaver), u għasafar bħal **ajkli**, **kuċċard**, **kokk**, **wiżż** u **mlievez**.

Kulhadd b'xi trikk!

Biex jadattaw għal dan l-ambjent, l-annimali jużaw strateġiji differenti. Hemm minnhom li jieklu hafna fis-sajf biex irabbu x-xaħam, u fix-xitwa jorqdu raqda

twila jghidulha *hibernation*. Din mhix raqda bħal tagħna, għax waqt *hibernation* gisem l-annimal jaħdem bil-mod hafna biex l-enerġija sservih xitwa sħiħa. Għalhekk, meta l-annimal iqum fir-rebbiegħa, ikun irqiq hafna imma xorta b'sahħtu. **L-ors grizli** huwa annimal li jagħmel *hibernation*.

Annimali oħrajn flok jagħmlu *hibernation* jibdlu d-dieta mis-sajf għax-xitwa, biex jieklu kwalunkwe ikel li jipprovi l-ambjent xitwi. **L-elk** (jew **moose** bl-Amerikan) fis-sajf jiekol weraq, imma fix-xitwa jdur għall-haxix.

Xi annimali jadattaw billi jibiddu l-hwejjeġ! Il-kisja tal-pil fix-xitwa tiħxien halli jilqgħu kontra l-bard. Il-kowt tax-xitwa spiss ikun ukoll abjad, biex iservi ta' kamufflax fuq il-borra. **L-erminja** - tip ta' ballottra - tagħmel hekk.

U hafna u hafna triks oħrajn. Per eżempju annimali kbar bħall-**karibu** (tip ta' ċerva kbira) li ma jistgħux jiġru fuq il-borra peress li saqajhom irqaq, jimxu wara xulxin fil-mogħdija li jkun witta l-annimal ta' quddiem nett - b'hekk shabu ta' warajh jgħaddu b'inqas sforz. Mill-banda l-oħra **snowshoe hare**, tip ta' fenek kbir, m'għandux dil-problema għax saqajh wesgħin u sufin u b'hekk la jinzel fil-borra u lanqas jiksah! Xi annimali żgħar iħaffru passaġġi taht il-borra, fejn it-temperatura tkun shuna biżżejje biex dawn l-annimali ma jiffrizawx.

Imbagħad hemm l-għasafar, li fil-harifa jaharbu mit-tajga billi jpassu lejn bnadi iktar sħan. Żewġ għasafar li jagħmlu dan u li fil-passa waslu anke sa Malta huma l-**malvizz tas-Siberja**

(Siberian Thrush) u l-**malvizz nordiku** (Eyebrowed Thrush).

Kulhadd għall-pranzu!

Imma kif tiġi r-rebbiegħa, t-tajga tinbidel kompletament. Mhux biss iqumu l-annimali mir-raqda tax-xitwa, imma kif tishon it-temperatura jfaqqsu miljuni ta' insetti, speċjalment nemus. Ma' dawn l-insetti, malajr jerggħu jiffaċċaw l-għasafar, biex jgħaddu s-sajf f'dawn il-foresti.

It-tajga hija ambjent tassew interessanti, imma wkoll mhedded. Għandha lista twila ta' problemi: il qtugh ta' foresti għall-kummerċ (injam u karti), it-thaffir għaž-żejt u riżorsi oħrajn, in-nirien li jgħadd il-bniedem, il-kaċċa, l-insib, it-tniġġis tax-xmajjar u l-għadajjar eċċ. U din hasra kbira għax it-tajga għandha valur kbir għan-natura u għall-umanità.

Kemm jien helu hux!

L-ELK ibiddel id-dieta minn staġun għall-iehor.

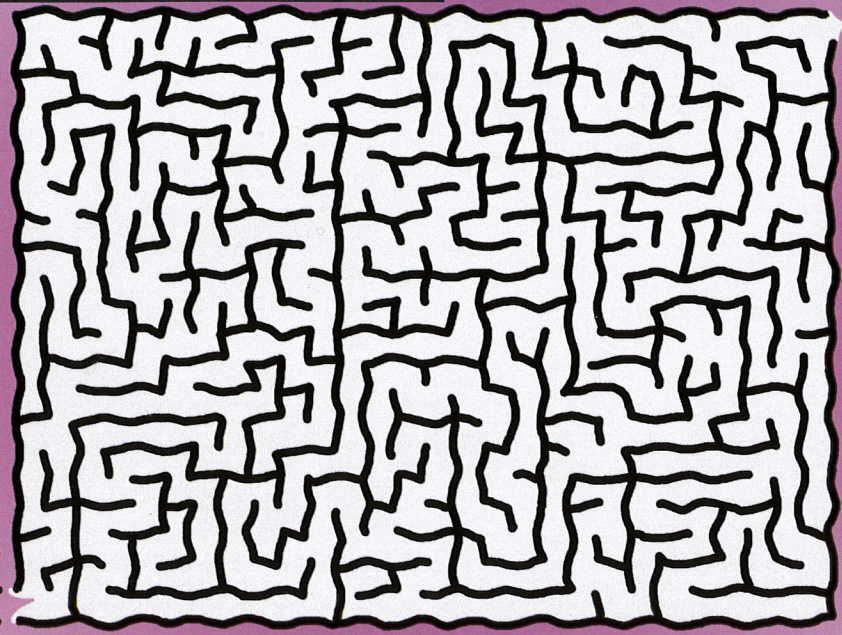
L-ABETI jzommu l-weraq is-sena kollha.

nilagħbu tikka

ma' Janet u Amy Gerardi

Ghin lix-xagħat fi triqtu biex isir farfett!

Victor Falzon

Bħalissa żmien ix-xgħat (dud) tal-**baħrija tat-tengħud**. Mela jekk tkunu fil-kampanja u ssibu pjanta tat-tengħud, fittxu sew forsi taraw dal-ġmiel ta' animal.

Qatt innutajt?

Qatt innutajt bħal tbajja' u dwawar tondi fuq il-blat? Hafna drabi jkunu orangjo jew sofor, imma hemm ukoll suwed, griži, ħodor ċari, bojod u anke roża. Tarahom ukoll fuq ċnut qodma, anke fuq bjut ta' djar antiki. Kont taf li dawk it-tbajja' huma affarijiet hajjin?

Mela xhiex! Dawk huma **likeni**. Mhux talli ħajjin, imma hemm minnhom jgħixu mijiet ta' snin. Il-likeni ilhom jeżistu mijiet ta' miljuni ta' snin, ħafna qabel id-dinożawri.

Allura x'inhuma eżattament? Meta studjawhom taħt il-mikroskopju, ix-xjenzati indunaw li l-likeni huma fil-fatt żewġ ħlejjaq jgħixu flimkien: **alga u fungu**. L-alga hija pjanta u għalhekk kapaċi tagħmel l-ikel mid-dawl tax-xemx, dak li ngħidulu fotosintesi. Il-fungu ma jagħmilx fotosintesi imma kapaċi jikber fuq l-art, haġa li l-alga ma tafx tagħmilha. B'din il-ħbiberija bejn alga u fungu, il-likena tgawdi doppju għax bis-saħħa tal-fungu tikber f'ħafna ambjenti (fuq ir-ramel, fuq il-blat, fuq il-ħamrija, fuq is-siġar, anke fuq is-silġ) u bis-saħħa ta' l-alga tagħmel l-ikel mid-dawl tax-xemx.

Desirée Falzon

Desirée Falzon

Desirée Falzon

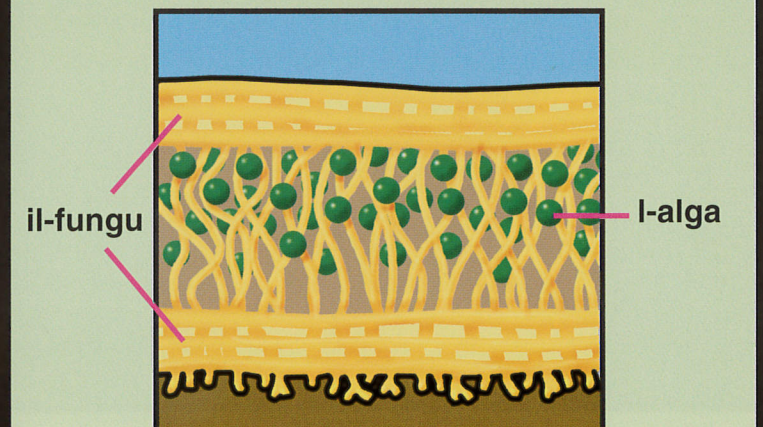
Likena fuq zokk ta' siġra

Likena fuq blata

Likena fuq il-ħamrija

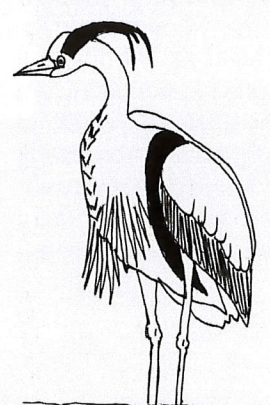

Kif jgħixu l-likeni? Meta tkun se tikber, likena toħroġ kimika li tħoll f'it mill-blat li tkun fuqu biex b'hekk teħel mal-ġebbla. Imbagħad tibda tikber bil-mod ħafna - millimetri fis-sena. Minħabba li tgħix fin-nixfa ta' fuq il-blat, likena jkollha qoxra li ma tħallix l-ilma ta' go fiha jaħrab. Fl-istess ħin dil-qoxra tixrob minerali mix-xita jew mill-umdità tal-arja u b'hekk tpatti għal-fatt li m'għandhiex gheruq minn fejn tieħu s-sustanzi.

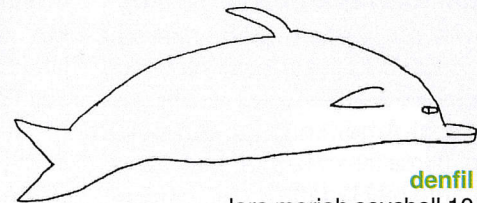
Għalhekk meta tghaddi fuq ix-xagħri qalb il-blat, fittex dawk it-tbajja' - u kun af li qed thares lejn wahda mill-iktar ħlejjaq li għamlu suċċess fl-istorja tal-evoluzzjoni!

Desirée Falzon

gallerija

russett griz
kevin farrugia 10

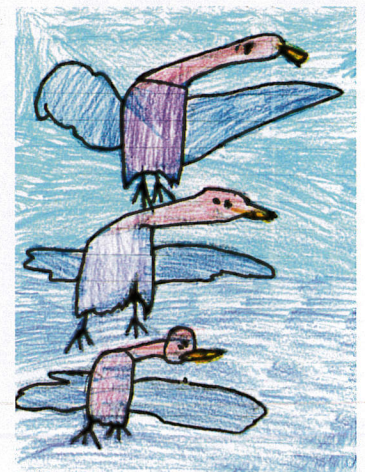
denfil
lara mariah seychell 10

kuċċarda
chris saliba 9

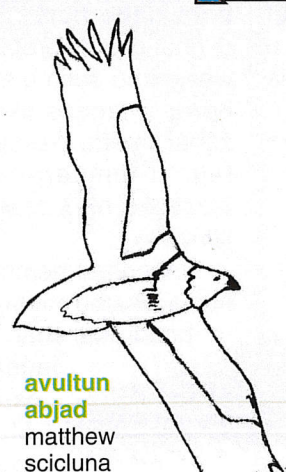
mazzarell ahmar abigail magro 9

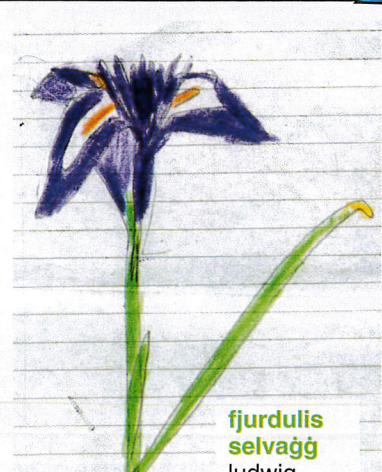
ċief
thomas camenzuli 6

grawwa
alana attard 11

avultun abjad
matthew scicluna 14

fjurdulis selvaġġ
ludwig camilleri 11

Bdiet l-iskola, u jekk inti fi skola primarja stenna li ha terġa' tisma' b'Dinja Wahda! Qis li ggennen lill-ghalliem/a tieghek biex l-iskola tieghek tiehu sehem dis-sena bħalma ħadu sehem 76 skola s-sena l-oħra.

Impenn lejn is-Suċċess tiegħek

Ġejjieni aħjar ibbażat fuq sisien sodi

L-ghan tagħna, fil-**Bank of Valletta**, hu li ngħinuk tiżviluppa u tilhaq il-potenzjal kollu tiegħek. Dan nagħmluh billi niehdu interess personali fil-klijenti tagħna.

Nifhmu l-importanza ta' servizz ġenwin mibni madwar il-ħtigijiet personali tiegħek.

Noffrulek soluzzjonijiet personalizzati u ta' valur għalik, għax is-suċċess tiegħek hu importanti għalina.

Bank of Valletta

Impenn lejn is-Suċċess tiegħek

 www.bov.com customercare@bov.com 2131 2020

Mahrug mill Bank of Valletta p.l.c., 58 Triq Żakkarija, Valletta VLT 1130 Malta